

**АКАДЕМИК ПРОФ. Д-Р ИВАН СТЕФАНОВ -
ВИДЕН БЪЛГАРСКИ УЧЕН СТАТИСТИК, ФИНАНСИСТ, ДЕМОГРАФ,
ИКОНОМИСТ, ПЕДАГОГ И ОБЩЕСТВЕНИК**

*Надежда Николова**

Дълбоко съдържателна и разнообразна е проблематиката в научното наследство, оставено от акад. Иван Стефанов, която е трудно да бъде обхваната, без подробно да се познава пълната библиография на трудовете му, издадена по повод 100 години от неговото рождение¹.

* * *

Академик Иван Стефанов е роден на 3 март 1899 г. във Варна в многолюдно семейство, водещо началото си от стар котленски род, от който произхожда и Г. С. Раковски. След дипломирането си във Варненската гимназия (1919 г.) през есента на 1920 г. той се записва за студент в Берлинския (Хумболтовия) университет „Фридрих Вилхелм“, където изучава правни и икономически науки със специализация по статистика. Завършва докторантура при световноизвестния статистик проф. Ладислав фон Борткиевич с дисертация на тема „Таблицы за женитбеност за Прусия и Саксония 1910 - 1911“, за която получава научната степен „доктор на държавните науки“ със специалност „Статистика и политическа икономия“ (1924). На базата на добрата си математическа подготовка и познаване на съвременните тогава статистични теоретици (Лексис, Кетле, Майер и др.) се отнася критично към методите за съставяне на таблици за женитбеност, като посочва техните преимущества и непълноти. Завръща се в България, получил солидно статистическо образование в областта на теорията и практическата ѝ приложимост - т.нар. приложна статистика. В периода 1927 - 1935 г. работи в Главна дирекция на статистиката (ГДС) и активно публикува в периодичния печат (под различни псевдоними) по актуални въпроси, главно от текущия стопански и социален живот. От 1936 г. преминава на преподавателска работа във Висшето търговско училище (ВТУ) „Д. А. Ценов“, където от 1937 до 1946 г. последователно е доцент и професор, основава първите катедри „Статистика“ и „Застрахователно дело“ и създава

* Проф. д-р, Югозападен университет „Неофит Рилски“.

¹ Библиография на трудовете на акад. Иван Стефанов. - В: Сто години от рождението на акад. Ив. Стефанов. С., АИ „М. Дринов“, 1999, с. 121 - 142.

курсове от лекции по дисциплините, които преподава². По-късно Ив. Стефанов е професор в Софийския университет (1946) и във ВИИ „К. Маркс“ (1952). През 1945 г. става управител на БНБ и под негово ръководство се извършва огромна работа по избягване на стихийната инфлация, здравяване на паричното дело и изграждане на единна банкова система. През 1946 - 1949 г. е министър на финансите и осъществява паричната обмяна през 1947 година. С неговото име е свързан и Заемът на свободата, предназначен за съживяване на икономиката в следвоенния период. Създаването на ДЗИ (1946) е по негова идея. Народен представител е в шестото Велико народно събрание. През 1948 г. проф. д-р Ив. Стефанов е избран за действителен член на БАН.

Той е един от инициаторите за създаването на Икономически институт на БАН и е първият негов директор (1949). По това време по негова инициатива е създаден и Координационният център за демографски изследвания при БАН. От 1956 до 1963 г. акад. Ив. Стефанов е ръководител на катедра „Статистика“ във ВИИ „К. Маркс“, завежда секция „Статистика и счетоводна отчетност“ в Икономическия институт, която през 1963 г. се реорганизира в секция „Статистика с икономико-математическа лаборатория“, членува в Международния статистически институт, Международния институт за демографски изследвания и Международното дружество за иконометрия. Неговата най-голяма заслуга е в областта на развитието на статистическата наука в България в продължение на половин век.

За неговия принос в науката и богатата обществена дейност акад. Стефанов е награден с високи национални и международни отличия.

* * *

През 1930 - 1940 г. акад. Ив. Стефанов, високо образован икономист и статистик, се изявява на страниците на периодичния печат с много статии, обзори и прегледи, главно по стопански и социални проблеми, които вълнуват българската общественост през този период. Значителна част от тях са посветени на българското земеделие. Това са периодичните издания - „Звезда“, „Земеделски проблеми“, „Земеделски обзор“, „Кооперативна трибуна“, „Стопански проблеми“, „Списание на Българското икономическо дружество“ и други³.

Публицистичното творчество на акад. Стефанов съдържа много интересна емпирика. По-специално проблемите, по които пише след завръщането си в България през 1927 г., са: за текущата аграрна политика в България през периода на голямата световна криза и след нея и състоянието на българското земеделско стопанство (4, 6, 12, 29, 32, 35, 36, 47); за доходите в българското земеделие (5, 48); за използването на земеделския инвентар (3); за големината на земеделските стопанства и за двата пътя за създаване на големи земеделски стопанства (2, 6, 8, 17, 36), като все по-дълбоко навлиза в проблемите на българското село - класовата диференциация (15, 16, 39), както и конвертиране на дълговете на земеделските стопанства (29). Същевременно не отминава и проблемите за

² Статистиката като наука и практика - традиции и съвременни измерения. Свищов, 20.X.2017 г., с. 5 - 21 (80 години обучение по статистика в СА „Д. А. Ценов“ - Свищов).

³ Вж. Библиография, с. 121 - 128.

световната стопанска криза (35), общото стопанско положение на България (4, 12) и посвещава немалко публикации на въпроса за кооперативизма в българското село (8, 18, 19, 25, 46). Още през 1933 г. д-р Иван Стефанов пише специална статия за арендата в България⁴, в която разглежда аграрните отношения до Освобождението от турско робство и в новообразуваната държава. Настъпилото класово разслоение сред българските селяни внася изменения и в арендните отношения. В посочената статия авторът отбелязва:

„Преброяването на земеделските стопанства към 31 декември 1926 г. дава възможност да се изследва арендата у нас, обаче официалната статистика се задоволява с едно крайно шаблонно и несистематично обработване на съответните данни“ (1, с. 25). Д-р Стефанов пише, че много по-целесъобразна би била групировката поне според размера на собствената земя, от една страна, и според размера на наетата, от друга. Въз основа на данните от посоченото преброяване той прави заключение, че основната маса земеделски стопанства в България са чисто собственически; че по-голямата част от наемателските стопанства са на собственици, които пренаемат по-малко земя, отколкото притежават; незначителен е броят на чисто наемателските стопанства, които използват само наета земя. Авторът заключава, че тези данни по своята същност прикриват дълбоката класова диференциация (разслоение), която съществува между наемателските стопанства. Посочената статия преди всичко е полезна с анализа и интерпретацията на данните от преброяването и за съвременните изследвания на арендните отношения в българското земеделие, особено като се вземе под внимание, че се разглеждат арендата и арендните отношения и в някои други страни - Англия, САЩ, Канада, Франция, Германия, Белгия, Италия и Дания.

* * *

Специално внимание заслужава периодът след 1933 г., когато се провеждат мащабни социално-икономически анкети и репрезентативни разработки, в които проличават високият професионализъм и далновидност на статистици като К. Попов, О. Н. Андерсон, Д. Мишайков, Г. Данаилов, Пр. Киранов и Ив. Стефанов. Тогава се провежда и голямата селскостопанска анкета на ГДС от 1934 г., която се осъществява под ръководството на Ив. Стефанов, завеждащ отдел „Стопанска политика“ в ГДС (30). В мотивировката на това оригинално статистическо проучване е записано, че то „трябва да даде възможност на аграрната икономическа мисъл да проникне дълбоко в структурата, състоянието и условията на развитие на българското селско стопанство, както и в резултатите от неговата дейност“. Тази анкета има двуаспектно значение - като емпирично изследване и като методология, със своя съвременен модел на извадка - двуфазово, гнездово, районирано репрезентативно наблюдение с изравняване на извадката по странични контролни показатели. Обектът на селскостопанската анкета и основната статистическа единица са същите както при преброяването от 1926 г. - земеделското стопанство (30). Цялостната програма на анкетата е разпределена в шест въпросника: 1) общоселски въпросник, съдържащ данни, характеризиращи общите природни, стопански и културни условия, в които се намират стопанствата във всяко анкетирано село; 2) въпросник за обществените земи; 3)

⁴ Вж. Библиография, с. 121 - 128.

въпросник за всяко анкетирано стопанство; 4) въпросник за всяко десето анкетирано стопанство със споменатите подробни сведения; 5) въпросник за домакинствата без земеделско стопанство и 6) лична карта за селскостопанските работници.

Анкетата от 1934 г. получава голям отзвук в чужбина, защото е оригинална като методично решение и особено с теоретико-вероятностните основи, върху които е изградена. По това време д-р Ив. Стефанов е в отдел „Селскостопанска статистика“, където остава до 1936 г., след което започва преподавателска дейност във ВТУ „Д. А. Ценов“ - Свищов, без да прекъсва връзките с ГДС.

* * *

През периода 1937 - 1940 г. той пише и отпечатва в Годишника на Висшето търговско училище едни от най-ценните си в методологично отношение трудове: „Земеделската статистика в България: методологична студия“ (1938) (11); „Обща теория на статистиката“ (1938) (24а) - един от първите систематизирани университетски курсове по теория на статистиката с монографичен акцент; „Методика на промишлените преброявания в България, част I“ (1939) (21); „Методика на индустриалната статистика в България, част II“ (1940) (20); „Нови схващания върху теоретичната статистика“ - академична реч, произнесена на 15 май 1940 г. пред тържествено събрание във ВТУ „Д. А. Ценов“ (24). Тази реч е задълбочен критичен преглед на гледищата на известни учени (на някои от които е съвременник и ученик - Л. Борткиевич), за същността на статистиката като наука и практика, за статистическия метод и неговите особености - проблеми, които и днес вълнуват изследователите от най-различни научни области.

Посочените трудове на акад. Стефанов са особено значими, защото излизат от перото на изследовател - български статистик и икономист, добре познаващ съвременната социално-икономическа действителност. С присъщата си задълбоченост, аналитичност и точност на мисълта той представя теорията и практиката на българската статистика в довоенния период, целия път от навлизането на първата специална статистическа техника у нас още през 1912 г. до внедряването на електронноизчислителната техника (13, 27).

Постоянен е интересът на акад. Стефанов към демографската проблематика (7, 22). Тук трябва да се посочи крупната монография „Демография на България“, издадена през 1974 г. от колектив под ръководството на акад. Стефанов. Изследването на демографските процеси е извършено със съвременни статистико-математически методи. Главата за миграцията, написана от акад. Стефанов, е научно изследване с голяма дълбочина на проникване в този демографски процес (22). Като учен акад. Стефанов работи и публикува главно по проблеми от областта на теорията на статистиката, демографията, единната система на социална информация и приложението на статистико-математическите методи при изучаването на икономическите и социалните процеси.

* * *

В трудовете на акад. Стефанов днес с особена сила се открояват редица **оценки** за българската статистика. Те са полезни за поколенията статистици, защото са направени от учен и общественик, който непосредствено познава

статистическата наука и практика на европейските държави от началото на ХХ век и тази в България в полувековен период. Като непосредствен участник в дейността на българската държавна статистика публикува студията „За наследството на българската държавна статистика“ (10). По-късно през 1977 г. с присъщата си ерудиция и стил очертава основните жалони в развитието на българската държавна статистика (26). Заслужава внимание оценката му за първия Статистически годишник на България за 1909 г., издаден през 1910 г., и за публикацията „Ежемесечни статистически известия“ (1908): „много добре съставени още от самото начало, даже в сравнение с подобни публикации в страните с развита за „онова време държавна статистика“ (10, с. 5). В статията за основните жалони в развитието на българската статистика особено актуално звучене има неговата мисъл, че „*съвременните потребности на социалното управление изискват ново качество* **съвременност на статистическата информация**“ (курсивът мой) и че „динамичността на обществения живот прави все по-необходима текущата информация за непосредствено осъществяване на обратната връзка“. Още по-актуално е становището му, че „нашите представи сега винаги разделят напълно управлението и статистиката, а трябва да свикнем с виждането на тяхната непосредствена връзка“ (26, с. 15).

Същевременно акад. Стефанов предупреждава, че „никой никога не бива да се увлича по миражи, защото от такова увличане ще пострада не само той, но и делото, на което служи или иска да служи“ (26, с. 16).

* * *

Академик Иван Стефанов се откроява като учен, който задълбочено анализира данните и синтезира статистическа информация като типичен икономист, а когато акцентира върху статистическата методология и методичните решения, вплита в тях съответната икономическа теория и методология. Тези две страни в неговото научно творчество вървят паралелно, допълват се и с това обогатяват оценките на статистическата наука и методологията на статистическите изучавания.

Научното наследство на акад. Иван Стефанов е не само неизчерпаем източник на знания за развитието на статистическата наука в България, но съдържа и познания, полезни и необходими на съвременното информационно общество и през настоящия ХХІ век. Запознаването с пълната библиография на неговите научни трудове показва богатството и дълбочината на изследователската и преподавателската му дейност, особено начина на използване на инструментариума на икономическата и статистическата наука при решаване на сложни проблеми в съвременната икономика и управление (14, 23, 27, 28, 33, 34, 38).

За нас, българските статистици, е професионална необходимост да се обръщаме към научното наследство на един от създателите на българската статистическа школа.

Академик Иван Стефанов умира на 11 октомври 1980 г. в гр. София.

Научни трудове на акад. Иван Стефанов по проблеми на статистиката, земеделската икономика, финансите, демографията и макроикономиката в България:

1. Арендата в България. Звезда, 1934, № 17, с. 523 - 531.
2. Бележки върху насоките за развитие на българското селско стопанство. Земеделски обзор, 1933, № 1, с. 2 - 11.
3. Въвеждане и използване на земеделския инвентар (една повелителна длъжност на българската земеделска кооперация). Кооперативен подем, 1930, № 3, с. 65 - 78.
4. Външната търговия на България след войните. Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския държавен университет. С., 1938, с. 1 - 117. Отд. отпечатък: С., печ. „Полиграфия“, 1939, с. 117.
5. Върху доходите на българското земеделие. Наковалня, 1928, № 153, с. 4 - 6; № 154, с. 3 - 5.
6. Двамата пътя за създаване на крупни земеделски стопанства. Земеделски проблеми, 1932, № 9 - 10, с. 2 - 9.
7. Демографски проблеми в НР България. Списание на БАН, 1977, № 1, с. 59 - 69.
8. Една основна проблема на аграрната политика: За кооперирането на земеделските стопанства в България. Стопански проблеми, 1936, № 1, с. 4 - 13.
9. Животоосигуряването в България. Год. на ВТУ „Д. А. Ценов“ - Свищов, за 1942 - 1943, 1944, с. 16 - 289.
10. За наследството в българската държавна статистика. Известия на ВФСИ - Свищов, 1962, № 4, с. 413 - 438.
11. Земеделската статистика в България: методологическа студия Годишник на ВТУ „Д. А. Ценов“ - Свищов, 1936 - 1937, 1938, с. 3 - 207.
12. Зърненият монопол. Земеделски обзор, 1933, № 4, с. 65 - 75.
13. Икономика и кибернетика. - В: Икономика, математика и кибернетика. Варна, Държ. изд., 1969, с. 27 - 36.
14. Капиталните вложения на НР България. Трудове на ВИИ „К. Маркс“, С., 1964, с. 195 - 253.
15. Класовата диференциация в българското село. Земеделски проблеми, 1932, № 6, с. 3 - 9.

16. Класовото разслоение в българското село. Земеделски проблеми, 1932, № 7 - 8, с. 10 - 15.

17. Кооперативно земеделие. Списание на Съюза на народните кооперативни банки, 1940, № 2 - 3, с. 57 - 58.

18. Към нови задачи на селските популярни банки. Списание на Съюза на народните кооперативни банки, 1936, № 7, с. 15 - 18.

19. Междukoоперативно сътрудничество. Списание на Съюза на народните кооперативни банки, 1937, № 5, с. 208 - 210.

20. Методика на индустриалната статистика в България (част 2). Год. на ВТУ „Д. А. Ценов“ - Свищов, за 1939 - 1940, 1940, с. 1 - 164. Отд. отпечатък: С., печ. „Одеон“, 1941, с. 166.

21. Методика на промишлените преброявания в България (част 1). Год. на ВТУ „Д. А. Ценов“ - Свищов, за 1937 - 1938, 1939, с. 1 - 112. Отд. отпечатък: С., печ. „Одеон“, 1940, с. 112.

22. Миграция. - В: Демография на България. С., 1974, с. 187 - 279.

23. Националното богатство на НР България. Съавт., Иван Стефанов (гл. ред.). С., 1975, с. 295 (Икономика на България, т. 4).

24. Нови схващания върху теоретичната статистика. Акад. реч - 15 май 1940 г. на тържествено събрание. Год. на ВТУ „Д. А. Ценов“ - Свищов, за 1939 - 1940, 1940, с. 37 - 53.

24а. Обща теория на статистиката. Годишник ВТУ „Д. А. Ценов“ - Свищов, 1938 (на правата на ръкопис).

25. Обхватът на българската кооперация. Списание на Съюза на популярните банки, 1937, № 6, с. 1 - 16.

26. Основни жалони в развитието на българската държавна статистика. Статистика, 1977, № 1, с. 3 - 19.

27. Основни организационни проблеми на автоматизираната система за планиране и управление на народното стопанство. - В: Оптимално планиране и управление на народното стопанство. Варна, 1972, с. 35 - 49.

28. Основные вехи в развитии болгарской государственной статистики. - В: Теоретические и методологические проблемы статистики. Москва, 1979, с. 8 - 29.

29. Още за конвентирание дълговете на земеделските стопани. Земеделски проблеми, 1932, № 2, с. 9 - 17.

30. План, подготовка и организация на първата селскостопанска анкета в България през 1934 година. Статистически известия, 1934, № 8, с. 398 - 411.

31. Приходният бюджет на държавата. Списание на Съюза на популярните банки, 1936, № 10, с. 1 - 10.

32. Производство, пазар и потребление. Стопански проблеми, 1937, № 3, с. 99 - 104.

33. Първото съвещание в България по приложение на математиката в икономиката. Списание на БАН, 1964, № 3, с. 78 - 93.

34. Развитие на търговията между социалистическите и капиталистическите страни. - В: Икономическите отношения Изток-Запад: Проблеми и перспективи. С., 1976, с. 85 - 101.

35. Световната земеделска криза. Земеделски проблеми, 1932, № 1, с. 2 - 8.

36. Селото и градът в специалните земеделски и други кооперации. Списание на Съюза на народните кооперативни банки, 1937, № 1, с. 24 - 26.

37. Селскостопанските материали в българската индустрия. Трудове на СИСП при СДУ, 1936, с. 33 - 78.

38. Социална информация и автоматизирано управление. Ново време, 1971, № 4, с. 50 - 52.

39. Социално-икономическа структура на българското село. Стопански проблеми, 1936, № 4, с. 153 - 159.

40. Статистика на горите 1934/1935. Списание на БИД, 1938, № 1, с. 75 - 79.

41. Статистика на обществените осигуровки в България. Економист, 1943, № 2 - 3, с. 153 - 170.

42. Статистика на осигурителното дело. Списание на БИД, 1942, № 8, с. 501 - 519.

43. Статистическо обхващане на териториално разположение. Статистика, 1958, № 6, с. 13 - 18.

44. Състояние и проблеми на координацията на научните изследвания. - В: Проблеми на наукознанието. - В: Наука и изкуство, 1970, с. 392 - 405.

45. Теория на статистиката (съавт. Ан. Ю. Тотев). С., Наука и изкуство, 1960, с. 647.

46. Уникалният характер на българските кооперации. Народна кооперация, 1976, № 9, с. 3 - 5.

47. Финансовото положение и финансовата политика на общините. Звезда, 1934, № 12, с. 370 - 373.

48. Цените на земеделските и индустриални произведения и реалният доход на земеделските стопани в България. Списание на Главна дирекция на статистиката, 1936, № 1, с. 25 - 42.